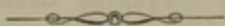

Գանձակեցին, և ունին տարբերութիւններ հէնց այն շրջանակի մէջ, որ տալիս են մեր երկու հնազոյն հեղինակները. այդ մի ապացոյց է, որ եղել է սկզբնական մի աղբիւր աւելի հին, քան Կաղանկատուացին է, որից և օգտուել է Մխիթարը: Նա և Օրբէլեանը գիտեն, որ Ստեփանոս Դուինի աւագերէցի որդին է, իսկ Կաղանկատուացին և նորա հետ Գանձակեցին լռում են. ապա Ստեփանոսի մահուան մասին սրանք կարճ խօսք ունին միայն, լստ Կաղանկատուացու, «թէ ի պիղծ կանանց եղև մահ նորա», կամ ըստ Գանձակեցու՝ «ըսպանեալ եղև ի պոռնիկ կանանց», մինչդեռ Մխիթարն ու Օրբէլեանը տալիս են մանրամասնութիւններ մահուան, յուղարկաւորութեան և թաղման մասին. ապա Մխիթարը յայտնում է, որ Արկազան սենեակը, ուր հանգչեցնում են առաջին անգամ Սիւնեցու մարմինը, շինուած էր «յանուն հզօր զինուորին Քրիստոսի սրբոյն Քրիստափորի», և ըստ Օրբէլեանի «յանուն սրբոյն Քրիստափորի անյաղթ զօրավարին», որ չունին Կաղանկատուացին և Գանձակեցին:

ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊ. ՅՈՎՍԷՓԵԱՆՅ

Շարունակելի

ԽՈՐՀՈՒԲԻ ԵՒ ԽՕՍԳ

Այս կեանքին մեզի հետ կը շանկի միայն այն կասարեւորիւնը, զոր տուած ենք մեր հոգոյն. և ուրիշ քան չենք քողար երկրի վրայ, քայց երբ մեր գործած քարիլը:

*

Ուղարկուե ակս և խղարկե ինչ որ ցնեցի և, այս նորա իրաւունքն և. հաւաստցողը ակս և հաւաստ, ինչ որ անցնեցի և, այս և՛ տուա իրաւունքն և:

*

Անհնարին քաներու փափաքիլը դիտին և:

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՀԱՐՑԵՐ^(*)

(Հ. Ա. Ղազկիեանի ՄԻ՝ ԳՐԷՔ . . .

ԳՐԵՑԷՔ . . . ին առքիւ)

7. Ռսերհն, քրքերհն. — Հ. Ա. Ղ. կ'ըսէ թէ ասոնց ուն յապաւելու էէ, քանի որ «Ու ձայնը շատ կը սիրէ հայ լեզուն և այնպէս կը պահէ առանց ըթի փոխելու, մանաւանդ առաջին վանկինը»: Իրաւ որ այս նորօրինակ ու տարօրինակ կանոնը անձանթ էր մինչև հիմակ. հայերէնի նոյն իսկ վերիվերոյ քննութիւն մը շատ դիւրաւ պիտի հերքէ այդպիսի օրէնքի մը կարծեցեալ գոյութիւնը: Ա. օրինակ՝ ապուր՝ ապրանք, աշուճ՝ աշնային, բուռն՝ բռնի, բութ՝ բթանալ, բուրդ՝ բրդեայ, բուխ՝ բըխիլ, բուն՝ բնիկ, բնութիւն՝ բնական, բուտ՝ բտկան, բուք՝ բքարեր, գուր՝ գրացի, գութ՝ գթասիրտ, գուլ՝ գլանալ, գըլուխ՝ գլխաւոր, գուճ՝ գճիլ, գոուզ՝ գըռզարուզ, ունզ՝ ընդեղէն, ունչ՝ ընչացք, դրուժ՝ դրժել, դուլ՝ դլալ, դուռ՝ դրացի, դուքս՝ դքսութիւն, դդումնի, դուրս դրսեցի, և այսպէս՝ կղբազգի, լրադիր, խնկնի, մրտուել, նոնենի, ծնրակապ, կըղաքիս, նրբութիւն, շնչաւոր, պտիկ, մանկիկ, ջրարբի, ոնգային, սրբարան, առտնին, ցնցել, փլլիլ, լղտափուշ, ըմպելի, քնանալ, գրաբան, սրաբան, գրկանք, թըլփիկ, թնդալ, թրմել, թրջել, ևայլն ևայլն ևայլն որոնցմէ ու ինկած է. խնայենք թերթին սիւնակներուն և ընթերցողին համբերութեանը:

Բ. Իր այդ թիւը եզրակացման համար Հ. Ա. Ղ. մի քանի օրինակներու տըւած է իր կոնակը՝ թէ սովոր ենք գրել՝ սուղել, սուղասական, բուրգեր, կուռքեր, բլուրներ, փետուրներ, ժողովուրդներ, կըցուրդներ, տուրքեր, շշունջներ, և ոչ թէ՝ բրգեր, տըքեր, կոքեր, բլրներ, փետրներ, ժողովրդներ, կցրդներ, շշնջներ: Բայց այս մի քանի օրինակներն իսկ դեռ իր ըսածը չեն հաստատեր, քանզի ունինք նաեւ՝ թուրքեր՝ բայց և թրքավայել, թրքասէր, թրքուհի, թրքական, թրքատեաց. սու-

(*) Տե՛ս ՍԻՈՆ 1931 Յունվար, էջ 21

զիւ՝ բայց և սղական, սղարար, սղազոյն, սղակի, սղել. բուրգեր՝ բրգածե, բրգանման. կուռքեր՝ կուսպաշա, կուսաուն, բլուրներ՝ բլրածե, բլրակ, բլրացի բլրաբար. փետուրներ՝ փետրատել, փետրիկ, փետրածե. ժողովուրդներ՝ ժողովրդական, ժողովրդապետ. կցուրդներ՝ կցրդասաց, տուրքեր՝ արասէր, չշունջներ՝ չշնջել, չըչընջիւն: Գ. Իր ենթագրական կանոնին հիմ կազմած է նաև գունդապունդ բառը: Սակայն պէտք է նկատել թէ այս բառը կրկնածե մ'է. իսկ կրկնածեին նպատակն է ուժգնութիւն արտայայտել. եթէ զընդադունդ, խմորով գրենք՝ բառին կրկնածեութեան երևոյթը կը խաթարի քիչ մը, որով լմաստին ուժգնութիւնը կը տուժէ: Զեականօրէն՝ գունդապունդը աւելի բազմութիւն կը ցուցնէ քան գնդապունդը, և խուժուժը՝ աւելի անդթութիւն քան խուժուժը: Դ. Իր տուած օրինակներէն ոմանք ալ ուն պահած են ոչ թէ գայն սիրելնուն համար, այլ որպէսզի բառը աւելի զիրար կարգալի բլլայ և աւելի ճաշակաւոր ելեւոյթ մը ունենայ: Ժողովրդներ, անդներ, բլրներ, չշնջներ բառերը 4-5 բաղաձայնէ բաղկացեալ կուտակներ ունին, երեք վանկի մէջ միայն մէկ բաղաձայնով յաճախ. իսկ այս ազգի է իր երևոյթովն իսկ. յայտնի է որ ասանց ընթերցումն ալ աւելի՛ զընուար է: Ե. Իր տուած օրինակներէն ոմանք ալ ուով կը զրուին պարզապէս երկզիմութեան տառաջը առնելու համար. — խուժանը ամբոյն է, իսկ խժանը՝ խժալուձայնը հանդիս է. սուտալը և սուտակապասը անշուշտ ուով պէտք է գրել, եթէ ոչ՝ կ'ըլլան . . . տակ, ստակոսպաս: Զ. Մի քանի օրինակներն ալ եթէ առանց ուի գրուին սխալ ընթերցում պիտի պատճառեն. ստանուն, ստամեռուկ, ստերգմութիւն և ստապատում ձևերը հաւանաբար, առանց ուի, պիտի կարդացուէին ստանալ, ստանձնել, ստիպել, ստուգել բառերուն պէս, և ոչ թէ սըտանուն, սըտամեռուկ ևայլն: Այս բոլորէն կը տեսնուի թէ հայ լեզուն պատճառ մը չունի ու ձայնը բացառիկ սիրով մը սիրելու, և թէ ուկրէն, արֆերէն ձևերը սխալ չեն:

Տ. Բրաւուս. — Հ. Ա. Ղ. կ'ուզէ այս բառը՝ բութամատ, բոյթ բառէն, որուն ոյն չի կորսուիր այլ ուի կը փոխուի ըստ

կանոնի: Սակայն իմ կարծիքով բթամատ ձևը սխալ չէ, քանի որ իր լմաստով բութ բառին հետ ալ առնչակից համարել կարելի է, նկատի ունենալով որ բոյթը ամենէն բութն է մատերուն մէջ: Ատիկէ զատ հայերէնը ոյնի կորուսման, կամ ըթի փոխման օրինակներ ունի. — բոյժ՝ բժիշկ, բոյն՝ բնակ, սոյր՝ սրանալ, սրովար. պոյտո՝ պոտիլ, խոյժ՝ խուզել՝ խզել, պոյտ՝ պտուկ: Ուրեմն շատ շտեմանք երբ բոյթն ալ բթամատ կ'ըլլայ, ինչ որ թէ աւելի կարճ է, և թէ արդէն գործածական է:

9. Սեյր. — Հ. Ա. Ղ. կ'ուզէ որ Սեյր գրենք այս օտար անունը, քանի որ հայերէն պարզ բառերուն սկիզբը կամ վերջը վ կրնայ գտնուիլ, բայց մէջը՝ երբեք: Սակայն, նա հակասութեան մէջ կ'իյնայ հոս. քանզի այս բառը արդէն հայ բառ չէ: Ատիկէ զատ բառամիջի եւր որուն բաղաձայն կը յաջորդէ՝ համազօր է եւր. — եթէ՛ եթէ՛, արդեւք՝ արդեօք, մեւք՝ մեօք: Հետեւաբար Սեյրն ալ . . . Սեօ՛ր պիտի կըրնանք կարգալ: Կը տեսնենք թէ օտար (և ոչ թէ հայ) բառերուն մէջ լաւագոյն եւ ապահով կերպն է վ գրել և ոչ թէ շ, ինչպէս արդէն թելադրած է Le Foyer թերթը:

10. Լարիվ, Տըլաուի. — Հ. Ա. Ղ. կը պահանջէ որ օտար բառերու iver իւ գրենք, իսկ ue ն ալ ու. Larive՝ Լաուիւ, Delarue՝ Տըլաուու: Մինչև հիմա տեսանք որ անոր զրոպէս թելադրածները սխալ չէին, միայն թէ բացասածներն ալ սխալ չէին, և զանոնք զատապարտելու իրաւունք չունէր: Սակայն այս մի քանի օտար յատուկ անուններուն համար իր ըրած թէ՛ բացասումները սխալ են և թէ՛ զրոպէս թելադրածները: Այս ինչ արատոց բաներ կ'առաջարկէ. Riviera գուառը Բիւիէրա գրելու է եղեր, Rivesaltes քաղաքը՝ Բիւզալթ, Rive աւանը՝ Բիւ, Rive De Gier քաղաքը՝ Բիւ Տը Ժիէ, Rivoli գիւղը՝ Բիւոլի, Rivarol անձը՝ Բիւարոլ:

Իսկ միւս կողմէն ալ Rue աւանը Բու պէտք է գրենք եղեր, François Rude՝ Ֆրանսուա Բուտ, Ruelle աւանը՝ Բուէլ, Ruines գիւղը՝ Բուին, ևայլն:

Հ. Ա. Ղ. այս անճշգրտութիւններն ու չփոթութիւնները կը փաթթէ հայ ժողովրդին, մանաւանդ նորուաներու զլխուն, ըսենք հայ լեզուն ձիւրին, և ինքնագոհու

թևան կակուլիկ բարձին վրայ կը հանգըստանայ, պատգամելով թէ «երբ ֆրանսերէն կը խօսիք հնչեցէք ֆրանսական հնչուժով. բայց երբ հայերէն կը գրէք գրեցէք մեր հնչուժով. մի՛ ֆրէնկանաք»: Եւ տեսէք թէ այս ծեքածու պատգամը ուրի՛ր պիտի տանի. վաղը ուրիշ մ'ալ պիտ' ելլէ բսէ թէ հայերէն տէէ բառի սկիզբը Սթր կուտակը չունինք, ուստի մի գրէք Սթրագպուրկ, այլ Սրագպուրկ կամ Թրագպուրկ. երբ հայերէն կը գրէք գրեցէք մեր հնչուժով: Ուրիշ մ'ալ պիտի առաջարկէ գրել Հոսերէն, Հոսթերտամ, Հոանկուն, Հոխանարտ Բիփիինկ, Հոսպենսոն, Հըոուժանկա, Հոասին, Հոապլլէ, Հոամսէյ Մաքտոնալտ, Հոաֆայէլ, Հոէյմոն Փուանքարէ, Հոիլիֆ (Նիլը Իսթ), Հոեվալ, Հըոիլթեր, Հոիօ տը Եանէյրօ, Էայլն Էայլն. պարզապէս անոր համար որ հիները իրենց գանգաղ հնչուժով մեզի կտակած են Հոովմ, Հոուփանոս, Հոագամիզդ, Էայլն ձեկերը:

Ուրիշ մ'ալ իրաւունք պիտ' ունենայ բսելու թէ՛ քանի որ բուն հայ բառերուն մէջ ի՞նչ հնչուժ չունինք, ուրեմն ա՛լ հայ տառերով մի գրէք էօտէմիշ, Վերտէօն, Փէօփըլ (Թերթըլ), Բէօնիկպերկ, Մէօզ, Ռիշլիէօ, Էայլն: Եւ կամ ուով գրեցէք դանոնք — Փոփլ, Մոզ Էայլն:

Ահա թէ ուրի՛ր կը տանի այդ ծուռ պատգամը որ յստակ ալ չէ. ի՞նչ բսել է «գրեցէք հայ հնչուժով». հնչուժով կը գրենք թէ տառերով. հայերէնը ե՛րբ մեզի իրաւունք տուած է որ օտար բառերու հինչը փոխենք. չէ՞ որ զիրը ծառայ է հինչին և պարտաւոր է զայն հարազատօրէն ներկայել, և ոչ թէ փոխել: Մինչդեռ Հ. Ա. Ղ. կը պահանջէ որ էօժէն Սիւն Օժէն Սուգրենք, Մոնթեկիւն Մոնթեկու, Ռըքլիւն Ռըքլու, ալլընիւ՛ ալլընու Էայլն: Հայերէնի մէջ իւ երկու դեր ունի, իւր և իւլ: Արդ, Հ. Ա. Ղ. փոխանակ այս հարցը լուծելու՝ ուրիշ երկզիմութիւն մըն ալ մէջտեղ կը ձգէ. թէ հայերէն ուով ներկայելու է ֆրանսերէնի աւ և ou հինչերը:

Առաջարկուած այս թնճութեն ազատելու կերպն է օտար բառերու մէջ վ գործածել և ոչ թէ ա: Այս՝ չհակասեր հայերէն հնչադրութեան սկզբունքը, զի օտար բառերուն մէջ է որ կը գործածենք. եւ կը հապտատէ նոյն՝ հայերէնի սկզբունքը, զի

հայ բառերուն մէջ չէ որ կը գործածենք: Սկզբունք մը խմաստնօրէն օգտագործելով կիրարկելու է, և ոչ թէ անխմաստ հետեւողութեամբ:

Այս վերոյիշեալ կերպէն զատ կան ուրիշ երկուք ալ որ այլեւս ղէճի ամէն դուռ կը գոցեն այս հարցին մասին: Առաջինը՝ վ տառին գործածումն է հայերէնի մէջ ալ բոլոր այն տեղերը ուր բաղաձայն ու կամ չկայ (Աստված, ալագակ Էայլն): Խորհ. Հայաստան որդեգրած է այս կերպը, եւ կարծեմ հանգուցեալ Դուրեան Պատրիարքըն ալ առարկելի չէր գտնէր զայդ: Իսկ երկրորդը իւլ հնչուող իւր միայն այդ հինչին յատկացնել, իսկ ձայնաւոր իւրին համար ալ նոր նշան մը որդեգրել. օրինակ՝ փօքը գծիկը դէպի ձախ գոցուած ինի մը, կամ աջ թեւը կտրուած խաչանիւշ մը, որու հորիզոնական գծիկը կրնայ քիչ մը վեր ալ շեղեցուիլ:

Բ. ԹՈՒԼԱՏՐԵԼԻՔ

Վերոյիշեալ սխալներէն զատ անհարկի, ուստի և վնասակար կը գտնեմ Հ. Ա. Ղ. ի կարգ մը պնդումները որոնք հայ լեզուի համար անհրաժեշտ չեն, իսկ հայերէնը նոր սովորողներուն համար՝ խրտուցիչ են: Հայերէն սովորելը նուազ տաղտկալից, նուազ խրտուցիչ, և աւելի զիւրին ու սիրելի ընծայելու համար լաւագոյն է, նոյն իսկ անհրաժեշտ է, մեր լեզուէն վտարել մի քանի լեզուական աւելորդ խրթնութիւններ, երբ այդ վտարումը տեղի կ'ունենայ համաձայն՝ լեզուի ոգիին ու լեզուի բարեշրջման երեոյթներուն: Եւ խիստ կարեւոր է օր առաջ որոշել այս աւելորդ խրթնութեանց՝ լեզուական կոծիծներուն հատումն ու նետումը, մի քանի պատճառներով:—

1. Ունինք թրքախօս հայոց զանգուած մը որոնք սովորած լինելով սահմանափակ և այդ իսկ պատճառով զիւրին թրքերէնին, որ իրենց մայրենի լեզուն եղած է, կը դժուարին ու չեն համարձակիր լրջօրէն հայերէն սովորելու ձեռնարկել, և կամ իրենց սովորած հայերէնը գործածել գրաւոր կամ բերանացի: Եւ այս անոր համար որ մասնաւորապէս կը գայթին մեր լեզուին անկանոն բայերուն և անկանոն հոլովե-

րուն մէջ, ու գրելու ատեն ալ ուղղագրութեան մէջ: Նոյնիսկ կան շատ մը մտաւորական և ազգասէր թրքախօս հայեր ալ որոնք հայերէն գիտնալով հանգերձ դայն չեն խօսիր, քանզի ինքնասիրութեան բընազգով իսկ չեն ուզեր խօսիլ ու գրել լեզու մը որ սխալիլը յաճախ հաւանական է, արդիւնք՝ լեզուին բարդ կանոններուն և բազում բացառութեանց. ո՞վ պիտի ուզէր հարթ ու հանգիստ ճամբան ձգել եւ խորտուրորտ ուղիներէ քաշել, որ սայթաքիլն ու գայթիլը այնքան հաւանական են: Ահա այս թրքախօս հայերուն և մեր լեզուին տարածման սիրոյն պէտք է հայերէնը թեթեւցնել իր ոչ-անհրաժեշտ յաւելուող կանոններէն, և այսպէսով դայն աւելի զիւրացնել ու մատչելի ընել:

2. Այսօր հոս ու հոն ցրուած հայ բեկորներուն նոր սերնդին վաղը կը մտահոգէ մեզ. մամուլն ալ ստէպ կ'անդրադառնայ այս խնդրին: Մեր ազգային քաղաքական ու տնտեսական այս անբաղձալի ծանր պայմաններում, և համաշխարհային շուկայի ճգնաժամի այս օրերուն ո՞վ է որ ժամանակ ու տրամադրութիւն պիտի ունենայ սովորելու հաց չտուող լեզու մը՝ հայերէնը: Միւս կողմէ մեծ ազդերու, որոնց մէջ ցըրուած ենք, պետական, մշակութային, գեղարուեստական, ընկերային և տնտեսական պայմանները և կլանող միջավայրը մեր նոր սերունդին՝ ժամանակ, տրամադրութիւն, ճաշակ ու փափաք չեն թողուր իր փոքրիկ զաղութային ակար ազգը ճանչնալ: Արդ՝ թէ՛ այն տեղերուն համար ուր հայ զարոյց արդէն չկայ, և թէ՛ անոնց համար որ հայ զարոյց ունենալով հանդերձ օտար վայժարաններ կը յաճախեն, անյետաճգելի անհրաժեշտութիւն է հայերէն սովորելու աւելի մատչելի ու սիրելի դարձնել, մերկացնելով դայն իր աւելորդ խըրթնութիւններէն ու զիւրացնելով:

3. Իսկ հայ զարոյցներուն մէջ ալ աւելընալս է որ հայ ուսանողն ու աշակերտը շատ աւելի ծանրաբեռնուած են քան ազատ ազգերու մատաղ սերունդը: Առնենք, օրինակի համար, Սիւրբոյ հայ զաղութ. հոս հայ նախակրթարանը, ըստ պետական օրէնքի, պէտք է սովորեցնէ արարերէն եւ ֆրանսերէն. որով հայ փոքրիկը նախակրթարանին մէջ իսկ ստիպուած է երեք

լեզու սովորիլ, հայերէնն ալ հաշուելով: Իսկ եթէ նա թրքախօս է և ամերիկեան՝ հայ վարժարան մը կը յաճախէ, ստիպուած է սովորիլ նաեւ անգլերէն. որով իր մայրենի լեզուն եղող թուրքերէնէն զատ չորս լեզու սովորելիք ունի: Բաղդատեցէք հիմակ այս աշակերտը անգլիացի, ամերիկացի կամ ֆրանսացի տարեկից զարոյցականներուն հետ, որոնք իրենց մայրենի լեզուէն զատ ուրիշ լեզու չեն սովորիլ. կամ շատ շատ՝ միայն մէկ հատ: Կը նշանակէ թէ՛ հայ աշակերտը, որ ա՛րդէն շատ մը ընտանեկան, բնակարանի և ապրուստի անյարմարութեանց տակ կը ճնշուի և այդ պատճառով ալ իր կորովին և ուշադրութեան մէկ մասը կը սպառէ ու զանազան դուրսի հոգերով միասին զարոյց կուզայ, այդ հայ աշակերտը ստիպուած է զարոյցին մէջ ալ մեծ ուշ և ուժ և ժամանակ վատնել օտար լեզուներու համար. մինչդեռ եթէ այդ ճնշիչ պայմաններուն և ծանրաբեռնութիւն հարկին տակ չգտնուէր պիտի կրնար իր առողջութեան, զուարթութեան, արհեստին, մշակոյթին, ու հայերէնին աւելի ժամանակ տալ, և աւելի արդիւնաւոր կերպով: Ահա այս բացառիկօրէն ծանրաբեռնեալ հայ զըպրոցականին համար պէտք է, անհրաժեշտութիւն է հայերէնը աւելի սիրելի, աւելի մատչելի և աւելի զիւրին ընծայել, ազատելով իր կարգ մը անպէտ խրթնութիւններէն:

4. Հայ ուսուցիչն ալ որ արդէն շատ ծանրաբեռնուած և քիչ վճարուած է, պէտք է ազատել կարգ մը ուղղագրական սրբազրութիւններ ընելէ, զորս կը պարտադրեն կարգ մը բրածոյացած սովորութիւններ: Այսպէսով անպէտ և զուր տեղը վատնելիք իր ուժը խնայելով աւելի տրամադիր կ'ըլլայ ճականին ի սպաս դնելու դայն:

Վերջապէս ամէն կարելին ու յարմարը ընելու է որպէսզի հայերէն սովորիլը բեռ մը, նեղութիւն մը չհամարուի, և սովորեցնողին ալ վատնած շունչը ի զուր եղած չըլլայ:

Խ. Պ. ՔԱՐՏԱՇ

Մնացեալը յաջորդով